

Hume'da Bir İnanç Olarak Tasarım

The Idea as a Belief in Hume

Taşkın Erol*

Öz

Bu çalışmada David Hume'un epistemolojik bağlamda tasarım (idea) olarak kullandığı terimin neden bir inanç olarak anlaşıldığı hususu ele alınmaya çalışılacaktır. İnanç (belief) terimi gerek değer gerekse de bilgi açısından çokça ele alınıp tartışılmış terimlerden biridir. Biz burada inanç derken, gerek tekil bir tasarımın gerekse de iki veya daha çok sayıda tasarım arasında ortaya çıkan herhangi bir imgeyi anlıyoruz. Sıradan bir nesnenin tasarımı da, soyut ilişkilerin tasarımı da inanç başlığı altında ele alınabilir. Felsefe tarihindeki tartışmalar genellikle söz konusu terimin tanımı üzerine yoğunlaşmıştır. Bizim terimi ele alış biçimimiz bir tanıma ulaşmaktan çok, Hume'un inanç denen tutumun kaynağının sorgulamasına yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: Tasarım, Hume, İnanç, Epistemoloji, Değer, Bilgi

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.

Abstract

Main thesis of this work is that the term of “idea” that is used in Hume’s epistemological context have to be understood as a “belief”. “Belief” is a term that is widely discussed and discussed in terms of both value and knowledge. When we say “belief” here, we understand the assumptions of existence that arise between either a single idea or two or more ideas. The idea of an ordinary object or the idea of abstract relations can also be handled under the title of belief. In the history of philosophy, debates related with this problem usually focus on the definition of the term our way of investigation is related with the source of belief, rather than giving a definition of it in its Humean context.

Keywords: Idea, Hume, Belief, Epistemology, Value, Knowledge

Öncelikle belirtmek gerekir ki Hume inancı belki de düşünce tarihindeki en geniş şekliyle anlayan düşünürdür. Özel olarak epistemolojik veya moral bir kategoriye belirtmekten çok, fikir, düşünce yahut idea olarak karşılanan, bizim ise tasarım olarak adlandırdığımız tüm zihin içeriklerinin tümüne verilen bir isimdir. İnanç genel şekliyle değer problemiyle birlikte ele alınsa da Hume açısından bütün tasarımlarımız bir inanç nesnesi olarak görülür. Öncelikle Hume'un tasarımdan (idea) ne anladığıyla başlamak yerinde olacaktır. Hume'a göre zihnin tüm içerikleri algılardan (perception) oluşur. Söz konusu algılar da izlenimler (impression) ve tasarımlar (idea) olarak iki başlığa bölünebilir. Söz konusu iki tür arasındaki yegâne ayırım, bu algıların gücünde (force) ve canlılığında (vivacity) yatar. İzlenimler daha canlı ve güçlü algılarken, tasarımlar görece daha zayıf ve silik algılarımızdır. Böylece izlenimler ve tasarımlar zihnin tüm içeriğini oluştururlar.

"İnsan zihninin tüm algıları, izlenim ve tasarım olarak adlandıracağım, iki ayrı türe ayrılırlar. Bu ikisi arasındaki fark, hem insan zihnine girişlerindeki hem de düşünce bilincimizde iz bırakmalarındaki güçlülük ve canlılık derecelerindedir. Zihnimize büyük bir güç ve şiddetle giren algılara *izlenim* diyebiliriz; ben bu adlandırmadan, ilk ortaya çıkışlarını ruhta gerçekleştirdikleri için tüm duyum, tutku ve duygularımızı anlıyorum. *Tasarım* ile ise bunların düşünme ve akıl yürütmedeki soluk imgelerini kastediyorum" [Hume, 2009: 17].

Buna göre izlenimler duyduğumuz, hissettiğimiz andaki nitelikler iken tasarımlarımız bu nitelikleri daha sonradan belleğin yardımıyla hatırladığımız biçimleridir. Bu noktadan anlaşılacağı üzere izlenimler ile tasarımlar arasında bir öncelik ilişkisi de mevcuttur. Buna göre tüm tasarımlar izlenimlerden türerler. İzlenimi yahut deneyimi olmayan bir tasarıma sahip olamayız. Şu durumda zihin araştırması, kökende bulunan izlenimin tespiti gibi temel bir ilkeye dayanır. Her ne kadar hayal ürünü olsa da her tasarım mutlaka bir veya birkaç izlenime geri götürülmek zorundadır. Girişte belirttiğimiz gibi bir tasarım dışsal bir nesneye ait olsa bile Hume açısından bir inanç konusu olarak görülür. Çünkü tasarımlar her ne kadar izlenimlere dayanıyor olsa da söz konusu izlenimlerin

bir araya getirilişleri insan zihninin bir faaliyetinin sonucu oldukları için, söz konusu faaliyet, izlenimleri aşan bir takım unsurlar içerir. Söz konusu faaliyet ya da faaliyetler aynı zamanda zihnin yahut öznenin doğasına ilişkin ilk ipuçlarını da taşımaktadır. Bu yüzden zihin araştırması salt bir içerik araştırması olarak kalmaz. Bu içeriklerle ne yapıldığının gösterilmesi de zihin araştırmasının bir diğer esaslı konusunu oluşturur.

“Hume daima zihnin, imgelemin ve idenin özdeşliğini ileri sürer. Zihin doğa değildir, zihnin doğası yoktur. O, zihindeki ide ile özdeşdir. İde veridir, verili olduğu haliyle, ide deneyimdir. Zihin verilidir. Bir ideler topluluğudur, bir sistem bile değildir. O zaman yukarıdaki soru da şöyle ifade edilebilir: Nasıl olur da bir topluluk bir sistem haline gelir? İdeler topluluğuna, bir yetiyi değil, bir kümeyi, sözcüğün en belirsiz anlamıyla şeylerin kümesini, görüldüklerinden ibaret olan şeylerin kümesini belirtmesi ölçüsünde imgelem denir: albümü olmayan pul koleksiyonu, tiyatrosu olmayan piyes ya da algıların akışı... Açık ki soru şöyle de sorulabilir: *Nasıl olur da zihin bir özne haline gelir?* İmgelem bir yeti haline nasıl gelir?” [Deleuze, 2008: 9].

Kanımızca bu işleyişin en iyi görüldüğü alan da Hume’da inanç konusunda ortaya çıkar. Öncelikle Hume’un inançtan ne anladığına bakarsak:

“...İnanç bir objenin -hayalgücünün- yalnız başına hiçbir zaman ulaşamayacağı- daha renkli, canlı, güçlü, sağlam, dengeli bir kavranmasıdır. Böylesine felsefe dışı görülebilecek terim çeşitliliği, sadece, gerçek olan veya gerçek olduğu kabul edilen şeylerin, bize, yapıntılardan daha yakın gelmesini sağlayan, düşüncede daha ağır basmasına yol açan, ve onları tutkular ile hayalgücü üzerinde daha yüksek derecede etkili kılan bir zihin edimini dile getirmek için kullanılmıştır... Hayalgücünün bütün idealar üzerinde egemenliği vardır ve onları her türlü tarzda birleştirebilir, karıştırabilir ve değiştirebilir. Yapıntı objelerini her türlü yer ve zaman yandurumlarıyla birlikte kavrayabilir. Bunları, sanki varmışlar da öyleymişler gibi, bir anlamda gözlerimizin önüne serilebilir. Fakat bu hayal yetisinin, kendiliğinden inanca ulaşması bütünü imkansız olduğuna göre, açıktır ki, inanç ideaların belirli

içyapı ya da sırasında değil, kavranılma tarzlarına veya zihin tarafından zihin tarafından duyulmalarına bağlıdır. İtiraf edeyim ki, bu duyma ve kavrama tarzını tam olarak açıklamak imkansızdır. Yaklaşık bir şeyler dile getiren kelimeler kullanılabilir. Fakat daha önce de söylediğimiz gibi, bunun hakiki ve uygun adı inançtır... Felsefede de, inancın, zihinde duyulan ve yargıgücünün idealarını hayalgücünün yapıntılarından ayıran bir şey olduğunu söylemekten öteye geçemeyiz "[Hume, 1975: 42].

Böylece inanç ile kurgu arasında keskin bir ayırım yapmış oluruz. Dikkat edilmelidir ki, bu pasaj kurgu (fiction) ile inanç arasında bir fark olduğunu dile getirirse de, bu farkın ne olduğu konusunda ikna edici bir ölçü sunmaz. Ancak burada inancı etkisi bakımından tanıyabiliriz. İnançın gücünü tasarımlarımızın arasındaki ilişkileri değiştirmesinde değil, onlara ek bir canlılık ya da kuvvet vermesinde bulabiliriz. İnanç yalın bir tasarımdan daha fazlası, onu oluşturmanın bir yoludur ve bir tasarım ancak gücü ve diriliğindeki bir değişim vasıtasıyla değişebileceği için, bütünü göz önüne aldığımızda şu sonuca varabiliriz; İnanç, önceki tanıma göre, var olan bir izlenimle ilişkisi tarafından üretilen güçlü bir tasarımdır [Hume, 1888: 97]. Ayrıca bize göre, burada söz konusu olan sadece inanç ile kurgu arasındaki fark değildir. Bu pasaj aynı zamanda farklı inançlar arasındaki tercihe göre de diğerinin inancına göre ötekini kurgu olarak nitelendirmemizi sağlayacak bir soruna da işaret eder. Bazı inançlarımız veya tasarımlarımız pekâlâ hatalı olabilir. Zira bilginimizin büyük bir çoğunluğu bize doğrudan değil, kültürel aktarım yoluyla verilir. Bu, kültürel aktarımdaki hataların bizce de aynı biçimde devam ettirilmesi anlamına gelir. Hume'a göre inancın büyük kısmı eğitimin sonucudur ve bunlardan kimileri hatalıdır. Bunlardan kurtulmanın yolu ise inançları deneyim yoluyla sınamaktan geçer. Eğitim yapay bir nedendir ve inançların doğal nedenini yeğlememiz gerekmektedir [Copleston, 1998: 98]. Bu açıdan bakıldığında Hume burada hangi düşünce sistemlerinin kurgu, hangilerinin ise inanç adı almaya layık olduğuna ilişkin genel bir değerlendirme yapmaz. O, bir özne açısından inancın nasıl bir duygulanım olduğunu ifade etmeye çalışır. Kaldı ki özne, neye inanağını seçemez. İnanç bir tercih meselesi değil, belirli

şartlar altında oluşan bir anlamda zorunlu bir durumdur. Zorunluluk onu daha diri kılacak izlenimlerin keşfinden kaynaklanır. Yani neye inanıp neyin kurgu olduğunu serbest bir tercihle tespit ediyor değildir. İncanın belirli şartları vardır. Bu şartlar nelerdir? Stroud'a göre Hume incanın doğal bir olgu (phenomenon) olduğunu, diğer tüm doğal olarak adlandırılan olgular gibi kendiliğinden ortaya çıktığını belirtir. Biz neye inanacağımızı seçemeyiz. Tüm inançlarımız, deneyimlerin tekrarı sonucu oluşan alışkanlıklarımıza (custom) dayanır [Strout, 1981: 19]. Biz bu noktada bu yoruma katılmakla birlikte bir ekleme yapmak durumundayız. Çünkü Hume hiçbir zaman doğrudan deneyim verilerinin, ne kadar çok olurlarsa olsunlar herhangi bütüncül, genel bir yapı oluşturmaya yetmeyeceğini her zaman söylemiştir. Evet, deneyim bunun yani bir yargı oluşturmanın kökenidir fakat her bu türden yargı deneyimin ötesine geçmeyi gerektirir. Zaten ana meselemiz de bu öteye geçişin analizini yapmaktır. Böylece bakıldığında bir incanın oluşması için gerekli olan ilk şart deneyim ayağıdır. Bu ayak zaten kurgu ile inanç arasındaki ölçütü oluşturur. Deneyime geri götürülemeyen idelerden oluşan hiçbir ide bizde bir inanç oluşturmaya yetmez. Ancak salt deneyime geri götürülüyor olması da incanın, onu (deneyimi) aşan kısmını izah etmeye yetmez. Böylece incanın deneyim dışı unsurunun da izahı gerekir. Bu unsur imgelem ya da hayalgücünün (imagination) bu ideleri birleştirme tarzıdır. Bir nesnenin varoluşunun basit tasarımı ile ona inanç arasında büyük bir fark olduğu açıkken ve bu fark tasarımıladığımız tasarımların parçalarında ya da bileşiminde yatmazken, buradan nesnenin varoluşunun onu tasarımılayış biçimimizde yatıyor olması gerektiği sonucu çıkar [Hume, 2009: 75]. Bu tarz tamamen öznel ancak insan doğası tüm bireylerde detaylar haricinde ortak olduğundan neye inanıldığı değişse de incanın koşulları her zaman aynı kalır. Böylece inançların çeşitliliği ve tercih farklılıklarına rağmen ortak kabulleri de açıklayacak zemini oluşturmuş oluruz. Burada inanç olarak ortaya çıkan eğilim, Hume'un daha sonra ele alacağı duygudaşlık (sympathy) olarak adlandırılan, öznel olanın toplumsala ya da özneler arası ilişkilere yayılmasını sağlayan hatta toplumsallığın temelini oluşturan duyguyu oluşturur.

Şu durumda inançlar açısından, ki kanaatimizce tüm insani bilgiler inançlar olarak görülebilir, bir inancı meydana getiren unsurlar olan tasarımlar ve bunlar arasındaki bağlar yani çağrışım ilkeleri açısından değerlendirmek gerekir. Çünkü tasarımları bir araya getiriş tarzımız inancın ana unsuru olarak görülür. Hume'a göre tasarımlarımız arası ilişkileri kurabileceğimiz üç temel zihin ilkesi mevcuttur. Bunlar sırasıyla benzerlik (resemblance), zaman ve mekânda yakınlık (contiguity) ve neden-sonuçtur (cause and effect). Hume da bunu her bir çağrışım ilkesi açısından test eder. Buna göre ilk çağrışım ilkesi olan benzerlik, inancın oluşumunda son derece etkilidir. Eğer inanca uygun (burada uygunluk, benzerlik anlamındadır) izlenimlerimiz varsa bu inancı güçlendirir. Eğer bu benzerlik azalırsa inanç zayıflar. Sembolik anlatım olarak sayılabilecek her türlü ritüel için bu söylenebilir. Burada özellikle güçlülük ve zayıflık terimlerini kullanıyoruz zira güçlülük ve zayıflık ide ile izlenim arasındaki temel farkı ortaya çıkarır. Bu da güçlü bir inancın bir duygulanım halini betimlediğini söylemektedir. Hume bu duruma örnek olarak Roma Katolik kilisesinin ayinlerinden örnek verir.

“Bu batıl inanca bağlı olanlar, yaptıkları oyunlar, gösteriler yüzünden suçlandıklarında, bu dışarıya vurulmuş hareketlerin, gövde duruşlarının ve eğilip kalkmaların olumlu etkilerini duyduklarını; tümüyle uzak ve maddesel olmayan objelere yöneltilselerdi, bozulup azalacak olan bağılıklarını canlandıracak ve istekliliklerini hızlandıracak şekilde etkilendiklerini ileri sürerek kendilerini savunurlar. Derler ki, biz, imanımızın objelerini duyulabilir suretlerde ve görüntülerde canlandırıyoruz ve böylece de bu suretlerin dolaysız olarak karşımızda bulunmalarıyla, inandıklarımızı, zihnimizde görüp temaşa etmenin yalnız başına sağlayacağından daha yakın kılıyoruz kendimize” [Hume, 1975: 44].

Buradaki temel iddia, inancın ritüellerden çıkarıldığı fikri değil, şu ya da bu biçimde izlenimlere bağlandığında tamamen sembolik de olsalar izlenimlerin inanca belirli bir kuvvet sağladığıdır. Yani temel ilkemiz olan tüm izlenimlerin tasarımlara kaynaklık edip, güçlerini onlara aktardıkları gibi, bazen tasarımlarımız ki bunlar genelde beklentiler, istekler gibi son derece güçlü ve canlı

olabildikleri için bu gücü ve canlılığı doğrudan ilgili olmasa bile bazı izlenimlere aktarabilirler. İnancın ayırıcı vasfının bu güçlük ve canlılık olması dolayısı ile de hatalı bir biçimde izlenimler tasarımlarla yakından ilgiymiş gibi kavranabilirler. Diğer taraftan herhangi bir izlenim, bize sunulduğunda, zihni onunla ilgili tasarımlara götürmekle kalmaz, benzer şekilde bu tasarımlara kuvvet ve canlılığının bir payını da iletir [Hume, 2009: 78]. Başka bir deyişle söylemek gerekirse, iç algılarımız olan inançlar, dış algılar tarafından şekillendirilebilir. Buradaki şekillendirme, doğal süreçlere tekabül ederken -yani neye inanacağımızın doğal denebilecek koşulları- bu şartlandırmanın yapay biçimlerde özne veya öznelerce oluşturulan formları olan sembolik anlatımları olarak da karşımıza çıkabilir. Doğada bulunduğu düşünülen düzenlilik ve buna benzer durumlardan doğaüstü durumlara yaptığımız çıkarımların her biri buna birer örnektir. Bu noktada Hume bir natüralist olarak, insan zihninin, hayvan ve bitki âleminde geçerli olan içgüdü veya doğuştan ilkeler gibi diğer muhtemel düzen kaynaklarına bir üstünlüğü olmadığını ve evrenin insan eserlerinden ziyade hem hayvan hem de bitkilerle büyük bir benzerlik taşımasından ötürü, düzen prensibinin pekâlâ hayvansal ve bitkisel bir doğası olduğunu kabul etmemiz gerekeceğini söyler [Harratty, 2002: 74]. Ancak unutmamak gerekir ki Hume için inanç, sadece doğal olan ile olmayan ayrımı için geçerli değildir. Hume doğa hakkındaki açıklamalarımızı da bu kategori içinde görür. O, yani inanç, aslında doğrudan olgu sorunları baş gösterdiğinde ortaya çıkar. Zira kendisi de ileride daha detaylı değineceği gibi, tüm iç ve dış algılar için söylenebileceği üzere bir olgu sorunudur. Başka bir ifadeyle, yanlış inançlar dahi olgusal süreçlerin ürünüdür. Peki bu anlamda inancı diğer algı çeşitlerinden ayıran özellik nedir? Ona ayrı bir isim vermemizi sağlayan özelliği nedir? Hume için bu sınıflandırmanın ölçütü çok nettir. Duyular ve bellekte verilmiş olanın ötesine geçen her idealar arası ilişki inanç adı altında toplanır. Bizi belleğin ötesine götüren şeyler çağrışım ilkeleri dediğimiz ilkelerdir. Benzerliğin inanç üzerindeki etkisine değinen Hume hemen ardından diğer ilkeleri de inançla ilişkisi açısından örnekler üzerinden inceler. İkinci çağrışım ilkesi olan zaman ve mekânda yakınlık da inanç üzerinde oldukça etkilidir.

“Bu deneylerin gücüne, benzerliğin yanında yakınlığın da etkilerini ele alarak farklı cinsten deneylerle güç katabiliriz. Kesindir ki, uzaklık her ideanın gücünü azaltır ve herhangi bir objeye yaklaştığımızda, kendisini duyularımıza belli etmediği halde, zihin üzerinde dolaysız bir izlenimi taklit eden bir etkilemede bulunur. Herhangi bir obje üzerinde düşünmek, zihni kolaylıkla o objeye yakın duran şeylere götürür. Fakat zihni üstün bir canlılıkla yakın şeylere sürükleyen, o objenin kendisinin karşımızda hazır bulunmasıdır” [Hume, 1975: 44].

Görüldüğü üzere zamansal ve mekânsal yakınlık bir ideadan başka bir ideaya geçişte kolaylık ve canlılık yaratan bir durumdur. Ancak burada açıklanması gereken başka bir fenomen daha göze çarpar. Evinden uzak birinin, hemen evinin bahçesinde ya da içinde bulunan kişiye oranla neden daha fazla evini özlediği sorusudur. Eğer zamansal ve mekânsal olarak yakın olan objeler ideaları daha canlı tutuyorsa objelerin bu açılardan uzak olmalarının daha sönük bir algı yaratması beklenir. Oysa burada durum tam tersidir. Uzak olanın objeye karşı beslediği duygu hali daha canlıdır.

“Evimden iki yüz fersah uzak olduğum zaman dost ve aile çevremdeki herhangi bir şeyi düşünmem, dostlarımın ve ailemin ideasını ortaya çıkardığı halde, birkaç mil uzaktayken yuvamla ilgili her şey bana daha yakından dokunur. Fakat bu son durumda zihnin her iki objesi de idealar olduğu için, aralarında kolay bir geçiş olduğu halde, dolaysız bir izlenim eksik olduğundan, yalnız başına bu geçiş idealardan herhangi birine daha üstün bir canlılık veremez” [Hume, 1975: 44-45].

Buradaki farkı ortaya çıkaran şey, izlenimin bulunup bulunmamasıdır. Özlem durumunda eğer izlenimiz yoksa zaten yakınlık türünden bir ilişkisi de söz konusu değildir. Ne zaman ki dolaysız bir izlenime sahipsek yani karşımızda, duyulara verilen bir obje varsa o zaman bir ideadan diğerine geçiş son derece acı ve güçlü olacaktır. Şüphesiz ki, özlem duyduğum şeyle benzerlik ve yakınlık taşıyan bir obje ile karşılaştığımızda ortaya çıkan zihin duygulanımı bu benzerlik ve yakınlığa sahip olmayan bir durumdaki zihin duygulanımından çok daha güçlüdür.

Gelinen noktada, zihnin ilk iki çağrışım ilkesi olan benzerlik ve yakınlığın gerek genel olarak idealar üzerinde, gerekse inancın konusu olan idealar üzerinde ne türde etkiler yaptığını izah etmeye çalıştık. Üçüncü ve son çağrışım ilkesi olan nedensellik ilkesinin bu açıdan ele alınışını ise sona bıraktık. Her ne kadar Hume nedenselliğin etkilemesinin, benzerlik ve yakınlığın etkilemeleri ile aynı olduğundan kimsenin şüphe edemeyeceğini [Hume, 1975: 45] söylese de felsefe tarihine yaptığı etki açısından ayrıca ele alınması gerektiğini düşünüyoruz. Hume'un metodolojik yaklaşımı gereği bu ilkeler tek bir ilke olarak da okunabilir. Kendi kanaatimize göre de aslında bu üç çağrışım ilkesi benzerlik ilkesine indirgenebilir. Yani aslında zihnin faaliyetleri analogiden başka bir şey değildir. Zihin bir izlenimde veya tasarımda karşılaştığı bir veya birkaç özelliği, benzer olan izlenim ve tasarımlara taşıma eğilimine sahiptir. Bu yüzden alışkanlık, kökenini ne tecrübeye ne de apriori olanda bulamayacağımız bir izlenim yaratma gücüne sahiptir. Her ne kadar bu köken tecrübeye ortaya çıkmaz desek de izlenimin kendisi tecrübe edilebilen bir şeydir. Alışkanlık veya benzerliğin ortaya çıkardığı bu içsel tecrübe de tam olarak inanç olarak adlandırılan şeydir. Söz konusu eğilim ve bu eğilim sonucu oluşan yargı da inancın ortaya çıkmasını sağlayan yegâne temel olarak adlandırılabilir.

Kaynaklar

- Copleston, Frederick, *Felsefe Tarihi, Çağdaş Felsefe: İngiliz Görgüçlülüğü*, çev.: Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları 1998.
- Deleuze, Gilles, *Ampirizm ve Öznellik*, çev.: Ece Erbay, İstanbul: Norgunk Yayıncılık 2008.
- Hanratty, Gerald, *Aydınlanma Filozofları -Locke, Berkeley, Hume-*, çev.: Tuncay İmamoğlu, Celal Büyük, İstanbul: Anka Yayınları 2002.
- Hume, David, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev.: Ergün Baylan, Ankara: Bilgesu Yayınları 2009.
- Hume, David, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, çev.: Oruç Aruoba, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları 1975.
- Selby-Bigge, Lewis Amherst, *Hume's Treatise of Human Nature*, Oxford: Clarendon Press 1888.
- Stroud, Barry, *Hume Arguments of the Philosophers*, New York: Routledge 1981.